

המשמע החינוכי – דידקטי של הפסוק "ושנתם לבניך..."

מצות עשה ללמוד תורה וללמדה נגזרת ונלמדת על-ידי הרמב"ם מן הפסוק "ושנתם לבניך" (דברים ו ז), וזו לשונו¹: "שצונו ללמוד תורה וללמדה וזהו הנקרא תלמוד תורה והוא אמרו 'ושנתם לבניך' וכתוב בספר 'לבניך' אלו התלמידים שהתלמידים קרויים בנים שנא' ויצאו בני הנביאים..." מעניין שדווקא פסוק זה, "ושנתם לבניך", משמש את הרמב"ם לגזור ממנו את מצות תלמוד תורה – ללומדה וללמדה – ולא מפסוקים רבים אחרים, כפי שהוא בעצמו מציין שם. אין הוא מסביר מדוע בחר דווקא בפסוק זה, "...וכבר נכפל זה הציווי פעמים רבות וילמדתם ועשיתם, ילמען ילמדו..." במאמר זה אני מתכוון לבחון את ההשתמעויות החינוכיות-דידקטיות הנגזרות מעיון פרשני בפסוקנו. מצות העשה "ושנתם לבניך" חלה על כל אב, כיצד ואיך עשו זאת, אילו דרכי הוראה ואילו עקרונות וגישות חינוכיות, פסיכולוגיות ודידקטיות נקטו.

פירוש מילוני – לשוני

השורש "שנן" מופיע במקרא תשע פעמים, ומשמעו המילוני, ע"פ הקונקורדנציה של אבן שושן, הוא:

א. לטש, השחז.

ב. (פעול: שָׁנַן) חד, מושחז.

ג. (פעל: שִׁנַן) חידד, בהשאלה: חזר, למד (ההדגשה של).

ד. (התפעל: הִשְׁתַּנַּן) נדקר, נפגע.

רק בפסוק אחד, "ושנתם לבניך", מופיע הפועל במשמעות של 'לחזור, ללמוד', ובשאר היקרויותיו של השורש² הוא בא במשמעויות אחרות, כמובא לעיל. שונה היא ההתפלגות הסמנטית לפי שטיינברג³:

"שנן פ"י – חדד, 'אם שנותי ברק חרבי' (דבי לב מא). במליצה על המדברים דברים חדשים ומכאיבים: 'שננו כחרב לשונם' (תהלי סד ד). בינוני פעול: 'וחץ שונן' (משלי כה יח); 'חציו שנונים' (ישעי ה כח).

פיעל שָׁנַן – במליצה לענין הבא צער אל לב, לְמַד היטב: 'ושנתם לבניך' (דבי ו ז). התפעל השתונן – הפגע מדברים היורדים חדרי בטן 'וכליותי אשתונן' (תהי עג כא) כענין 'ואהי נגוע' (שם יד). ממנו נגזרו שן, שנינה".

1. הרמב"ם, ספר המצוות, מצות עשה יא.
 2. דברים ו ז; לב מא; ישעיהו ה כח; משלי כה יח; תהלים מה ה; סד ד; עג כא; קכ ד; קמ ד.
 3. "שטיינברג, מילון התנ"ך, הוצ' ירעאל, תל-אביב תשכ"א.

עיון פרשני

תרגום אונקלוס: "ותתנינון לבניך", דהיינו: במשמע ילשנות, ללמוד.
תרגום יונתן בן עוזיאל: "ותגמרינון לבנך", מן הפעל "גמר", שמשמעו לימוד, רכישת ידיעות, כדברי הלל "זיל גמור" (=לך למד). הפועל הארמי "גמר" הוראתו היא ללמוד, ובייחוד ללמוד את המסורת ההלכתית. יש אומרים, שמתוך השאיפה לשמוע תורת רבותיהם פעמים רבות שיננו אותה עד שזכרוה בע"פ, ורק אחרי שהשיגו זאת "גמרו" את הלימוד⁴.

ספרי: "ושננתם לבניך" שיהו מסודרים לתוך פיך, שכשאדם שואלך דבר אל תגמגם בו אלא אמור לו מיד, וכן הוא אומר (משלי ז) 'אמור לחכמה אחותי את ומודע לבינה תקרא', ואומר (שם) 'קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך', ואומר (תהלים מה) 'חציך שנונים'. מה שכן יש לך לזה? (שם) 'עמים תחתך יפלו בלב אויבי המלך', ואומר (שם קכז) 'כחצים ביד גבור כן בני הנעורים', ואומר שם (שם) 'אשרי הגבר אשר מלא את אשפתו מהם לא יבושו כי ידברו את אויבים בשערי'.

מדברי הספרי אנו למדים שבתהליכי הלמידה, יש חשיבות לסדר, להבניה בלימוד, בחינת דבר דבור על אופניו, משנה סדורה. אלה מהווים ערובה נאותה לכך שאם ישאלוך תוכל להשיב. כשהדברים מובנים וסדורים, ניתן להפנימם.

אכן, יש שכר ללומד שלמידתו סדורה וברורה. השכר הוא היותו יודע ובקיא. וע"י כך: "עמים תחתך יפלו...", יכולתך להכריע אחרים, הכרעה אינטלקטואלית שאינה מוטלת בספק.

ראב"ע: "ושננתם" מגזרת חץ שנון, וידוע איך ישנן החץ הנה נראה כי עיקר כל האדם בעבודת השם, ועבודתו להכיר פעליו והמעתיקים העתיקו שעת ק"ש וכולנו נסמוך עליהם". ראב"ע מדגיש אפוא את מטרת "ושננתם": כפי שהחץ שנון כך מטרת ושננתם היא עבודת השי"ת.

רש"י: "ושננתם" לשון חדוד הוא שיהיו מחודדים בפיך שאם ישאלך אדם דבר לא תהא צריך לגמגם בו אלא אמור לו מיד". מקור פירושו של רש"י הוא הספרי ודברי הגמרא. אך יש לשים לב, שרש"י שינה מדברי הספרי. הספרי: "שיהו מסודרים לתוך פיך", אך רש"י: "שיהו מחודדים בפיך".

המקור הנוסף שהיה נגד עיניו של רש"י הוא הגמרא במסכת קידושין (ל ע"א): "תייר ושננתם שיהיו דברי תורה מחודדים בפיך שאם ישאלך אדם דבר אל תגמגם ותאמר לו אלא אמור לו מיד שנא' (משלי ז) 'אמור לחכמה אחותי את'". רש"י בחר רק חלק מדברי הגמרא. על חלק מהשינויים עמד בעל "תורה תמימה".

תורה תמימה: "פרש רש"י שתהא בקי כאחות שאסורה לך, עכ"ל. וקצת צ"ע למה תפס איסור אחותו יותר משאר עריות הידועות לאדם שאסורין, ונראה כפירוש השני דסמיק אסיפא דקרא 'ומודע לבינה תקרא', כלומר שתהא ידועה לך כאוהב וכמודע, ובספרי הגירסא שיהיו דברי תורה מסודרים בפיך, והיא גירסא יותר מכוונת לכונת המאמר, כי כנודע הסידור מועיל לבקיאות וידיעת דבר לאשורו על אופניו".

גם הרא"ם (ר' אליהו מזרחי) ובעל "שפתי חכמים" מבהירים את פירושו של רש"י: **הרא"ם:** "לשון חידוד היא בספרי כמו חיצו גבור שנונים לא מלשון משנה, דא"כ ולמדתם מיבעי ליה כמו בפרשת והיה אם שמוע ולמדתם את בניכם".
"שפתי חכמים": "מלשון חצי גבור שנונים אבל לא לשון משנה דאם כן היה צריך

4. ע"פ י" שכטר, אוצר התלמוד, הוצ' דביר תל-אביב תשכ"ג, עמ' 77.

לומר ולמדתם". חץ שנון, מחודד, פגיעתו קשה, אך אין ספק, שכדי לפגוע נדרש יורה מיומן. מכאן אפשר להקיש: היורה הוא המורה, החיצים הם הכלים הדידקטיים. מורה-מלמד, היודע ומסוגל "לפגוע", "לקלוע", כך שהתלמיד יקלוט, יפנים, צריך להשתמש בחיצים שנונים. היינו: נדרשים כלים דידיקטיים מתואמים ומתאימים.

ספר "החינוך" (פרשת ואתחנן, מצוה תיט): "...וראוי לכל בן דעת שיתן לבו שלא להכביד על הילד בלימוד בעודנו רך האברים ורך הלבב עד שיגדל ויתחזק כח לבו ותוקף אבריו ועצמותיו ימלאו מח ויוכל לסבול יגיעת הלימוד".

יש להתחשב ביכולת הפיזית והפסיכולוגית של הלומד, יש ללמד עפ"י יכולתו, אחרת בא ללמד, לתקן, ונמצא מקלקל. וממשיך שם בעל ספר "החינוך": "ולא יקרנו חולי ההתפעלות בסיבת היגיעה הרבה עליו. ואולם אחר התחזק כוחו ויאורו עיניו להבין לקול מוריו אז ראוי וכשר הדבר, ומחוייב להביא צוארו בעולה של תורה, ולא ירפוהו ממנה אפילו כחוט השערה, וישקוהו תמיד מיין רקחה ויאכילוהו מדבשה...". בהמשך מפרט בעל ספר "החינוך" עניינים שונים הקשורים למהות חובת הלימוד.

המהר"ל בפירושו לתורה ("גור אריה", על "ושנתתם") אומר: "שיהא דברי תורה מחודדין בפיך. כי ושנתתם מלשון אשר חציו שנונים. שיהא מחודדין בפיך שאם ישאלך אדם בהם אל תגמגם בהם, והטעם כי צריך שתהיה נקרא תורתו דכתיב ויבתורתנו יהגה יומם וילילה, וגם נקראת קנינו כי לקח טוב נתתי לכם. ואם מגמגם בהן אין זה תורתו ולא נקרא קנינו, **שלא נקרא קנינו אלא אם שלו הוא**, ואם מגמגם בתורה ומסופק בה אינו שלו לגמרי".

כמחנך דגול מתייחס המהר"ל בדבריו לחינוך שבדורו ומותח ביקורת נוקבת על תכניות הלימוד ודרכי ההוראה: "**ובדורות האלו ובארצות אלו הולכים נתיבות עקלקלות חושבים ללכת לפנים להגיע למקום חפצם, והנה הם שבים אחור**. אזכיר קצת מן הדברים אף כי אין זה מקומם כי קצרה רוחי מהכיל בראות לעינים קלקול דרכי התורה, שאם ישאלוהו תורה אין תשובה בפיו. לא די לנו כי נמשלנו כבהמות נדמו, ולא כמעולה שבבהמות רק כבני חמורים, ולא כחמורים רק נהפך לבנו לאבן דומם. אך דבר זה נוסף, כי הראשונים אשר היה בערך אלינו כערך גלגל העליון הגרגר החדל הם הלכו נתיבות יושר להדריך את תלמידיהם בנתיבות אמת עד שיגיעו אל מה שראוי, ועתה בדור הפחות הזה **עניותא בתר עניותא אזלא**, סרו מן הדרך הישר מיד שיבא הנער להשקיד בתורה עד שיקין".

בהמשך מביא המהר"ל דימויים מעניינים ופירוט הקביעה שהציג בראש דבריו. ביקורתו על החינוך בדורו קשה. ראויים דבריו לעיון מעמיק ולא נעשה זאת כאן. הסתפקנו ברימוזים על כיוונו כפי שהוא משתלב בגישה החינוכית-דידקטית שהצגנו.

לסיכום: מעיון פרשני זה נמצאו למדים עקרונות דידיקטיים חינוכיים הראויים להיות נר לרגלינו. נזכיר אחדים מהם:

(א) יש חשיבות וערך רב לשינון, לחזרה, שיהיו הדברים שגורים, כך שאם ישאלך אדם אל תגמגם.

(ב) על מנת שתהא הפנמה ולמידה משמעותית יש צורך שהדברים הנלמדים יהיו מסודרים, מחודדים, מובנים (מלשון הבניה) ומדורגים.

(ג) על המלמד למצוא מסילות ונתיבים ללבות הלומדים, להתאים את חומר הלימוד ודרכי ההוראה לרמתם וליכולתם הפיזית והפסיכולוגית של הלומדים.

5. רצוי מאוד לעיין בספרו של א' קלינברגר, המחשבה הפדגוגית של המהר"ל מפרג, הוצ' מאגנס, ירושלים תשכ"ב.